

ІСТОРИЯ ТА ТЕОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 130.2: 33+008

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.1.1>**Стовпець Василь Григорович**

кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри національного та міжнародного права,
директор Центру освітніх послуг
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-2354-2852

Стовпець Олександр Васильович

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-8001-4223

Сіньковська Тетяна Вікторівна

старша викладачка кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін,
директорка Центру позанавчальної діяльності
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна
orcid.org/0009-0007-0167-5682

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПРОГРЕСУ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

У даній статті з історико-філософських позицій аналізується феномен прогресу та його вплив на соціально-економічний розвиток. Автори розглядають прогрес у науці, технологіях і соціальній організації як нелінійний процес, звертаючись до низки історичних прикладів, з урахуванням внутрішніх (соціальних, політичних, інституціональних) і зовнішніх (військово-політичне суперництво, епідемії, кліматичні зміни) чинників.

Актуальність дослідження зумовлена трансформацією соціально-економічних систем у XXI столітті. Глобалізація, цифровізація економіки, поширення штучного інтелекту та нових форм виробництва змінюють структуру економічних відносин і соціальної організації. Це потребує філософського аналізу критеріїв прогресу.

Мета статті полягає у проведенні історико-філософського дослідження феномену прогресу та виявленні ключових факторів, які забезпечували досягнення прогресу в різних соціально-економічних системах, і призводили до їхнього лідерства на певних етапах історії.

Методологічно дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує історико-філософський, порівняльно-історичний і структурно-економічний аналіз. Суперечності в концепції прогресу, а також деякі важливі закономірності технологічного розвитку в різних соціально-економічних системах досліджуються за допомогою діалектичного методу, доповненого аксіологічним підходом.

У результатах дослідження показано, що наукові досягнення самі по собі не гарантують технологічного розвитку, а їхнє впровадження залежить від економічного середовища, різних стимулів, рівня конкуренції та інституційної підтримки. Особлива увага приділяється взаємозв'язку між інститутами захисту приватної власності, залученням інвестицій та комерціалізацією наукових розробок. Автори вивчають приклади раніше успішних моделей інноваційного розвитку в Нідерландах, Великій Британії та США, де інституційне середовище та зовнішні стимули сприяли технологічним стрибкам. Водночас підкреслюється, що коли успішні країни робили ставку на експлуатацію колоній, фінансові спекуляції або перерозподіл капіталу без підтримки реального сектору, вони втрачали свої лідерські позиції.

У заключній частині статті розглядається сучасна динаміка глобального технологічного лідерства. Порівнюються соціально-економічні моделі двох основних конкурентів – США та Китаю. Незважаючи на поступове послаблення економічної та геополітичної гегемонії США, і амбіції КНР перерозподілити лідерські позиції у світовій торгівлі та науково-технічному прогресі на свою користь, Китай поки що стикається із внутрішніми проблемами (інституціональними бар'єрами, непрозорістю економічної та судової системи, відтоком капіталу), що обмежують його здатність до глобального домінування.

В умовах можливого «вакууму лідерства» і подальшої деглобалізації світ може зіткнутися з періодами нестабільності, стагнації, криз і великих військових конфліктів. Історико-економічний аналіз дає змогу припустити, що не лише концентрація фінансового капіталу, а й високий рівень довіри, низькі транзакційні витрати та здатність суспільства до інтеграції зовнішніх інтелектуальних ресурсів є критично важливими елементами сталого технологічного прогресу.

***Ключові слова:** прогрес, інновації, соціально-економічна система, наука, технології, лідерство, інституційне середовище, конкуренція, глобальна економіка.*

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес являє собою фундаментальну силу, що визначає розвиток цивілізації. Упродовж усієї історії технологічні досягнення впливали на економічні та соціальні структури, трансформуючи уявлення про багатство, владу та розвиток. Однак прогрес у різних суспільствах відбувався нерівномірно і нелінійно: періоди прискореного інноваційного зростання змінювалися фазами стагнації і технологічного застою, що в більшості випадків призводило до втрати лідерства.

Одним із найважливіших питань сучасної філософії науки та філософії економіки є проблема співвідношення науково-технічного прогресу, інновацій та соціально-економічного розвитку. Технології не просто визначають способи виробництва, а й формують економічні моделі, впливають на розподіл капіталу і визначають характер глобального лідерства. Історія показує, що успіхи в науці в деяких суспільствах приводили до економічного процвітання, тоді як в інших – практично ніяк не позначалися на рівні соціально-економічного розвитку. А технологічний застій практично завжди призводив до ослаблення держав і занепаду їхнього впливу. Однак роль технологій в економіці та суспільстві не можна звести до простого причинно-наслідкового зв'язку. Впровадження інновацій часто стикається з інституційними бар'єрами, зайвим протекціонізмом, відсутністю зацікавленості в еліт або непідготовленістю суспільства до змін. Тому історико-філософське дослідження того, як ці та інші чинники впливали на інноваційні процеси, на здобуття і втрату лідерства – не втрачає своєї актуальності.

Мета статті – провести історико-філософське дослідження феномену прогресу та виявити ключові фактори, які забезпечували досягнення прогресу в різних соціально-економічних системах, і призводили до їхнього лідерства на певних етапах історії.

Методологічний базис. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує історико-філософський, порівняльно-історичний і структурно-економічний аналіз. Застосування діалектичного методу дає змогу виявити суперечності в концепції прогресу, а також простежити деякі важливі закономірності технологічного розвитку в різних соціально-економічних системах. Аксиологічний підхід допомагає в аналізі ціннісних орієнтирів, що сприяють створенню стимулів до інноваційного розвитку. Системний підхід спрямований на вивчення взаємозалежності інституціональної економіки, науки та геополітики, які здійснюють комплексний вплив на соціальну систему, тією чи іншою мірою сприйнятливою до ідей прогресу.

Результати дослідження. Вплив науки і техніки на суспільний та економічний розвиток являє собою складний і нелінійний процес. Історичні приклади демонструють, що періоди технологічного прогресу можуть змінюватися фазами стагнації, коли досягнення минулих епох виявляються втраченими або тимчасово забутими. Так, античні технології, розроблені в Стародавній Греції та Римі, після падіння Римської імперії були практично загублені. Однак значна частина цих знань збереглася в рукописах, які переписували європейські ченці [1]. Будучи хранителями стародавніх знань, монастирі виконували роль своєрідних інтелектуальних сховищ, де антична спадщина зберігалася, але не поширювалася через її язичницьке походження і специфіку культурних норм середньовічного суспільства.

Ключовим біологічним фактором, що сприяв середньовічному відновленню науково-технічного розвитку, як не дивно, стала епідемія чуми, яка мала значний вплив на економіку Європи [2]. Унаслідок різкого скорочення чисельності населення виник дефіцит робочої сили, що призвело до необхідності пошуку нових способів організації виробництва. Достеменно невідомо, чи через радикальне обезлюднення, чи під тиском ідей Реформації та Ренесансу, але у якийсь період Ватикан проявив лояльність щодо античних рукописів, які зберігалися в багатьох монастирях і містили відомості про технічні та інженерні досягнення античності. Воскресіння цих знань, як вважається, могло піти на користь поодиноким сплескам технологічного прогресу в середньовічній період, сприяючи поступовому зростанню продуктивності праці та частковому пом'якшенню наслідків демографічної кризи.

Попри цей прогресивний імпульс, темпи технологічного розвитку в наступні століття залишалися відносно низькими. Аж до початку XIX ст. рівень подушного валового внутрішнього продукту залишався практично незмінним. Наприклад, методи землеробства, використовувані в середньовічній Європі, залишалися майже ідентичними повсюдно.

Початок XIX ст. ознаменував собою переломний момент в історії науково-технічного прогресу. З цього часу спостерігається якісна зміна темпів і характеру технологічного розвитку, що призвело до значного економічного зростання. Період з 1850 по 1950 роки можна охарактеризувати як фазу інтенсивного технічного розгону, що супроводжувався масштабними перетвореннями в промисловості, науці та соціально-економічній системі. У цей столітній період відбувся справжній технологічний прорив, що виразився у безпрецедентному зростанні продуктивності праці та добробуту. Він змінив долю країн, але не всіх, не одночасно, і не однаковою мірою.

Ключовим фактором цього процесу стало активне впровадження науково-технічних досягнень. Розвиток фундаментальних і прикладних досліджень, поява нових винаходів і розгортання індустріального виробництва створили основу для подальшого економічного зростання. Саме в цей період науково-технічний прогрес набув сучасних рис: прискорений розвиток технологій, систематична комерціалізація винаходів шляхом патентування, та широкомасштабне застосування інновацій в різних секторах економіки.

Однак поширення технологічного прогресу відбувалося нерівномірно. Початковими лідерами стали Сполучені Штати і країни Західної Європи, де вже склалися сприятливі економічні та інституціональні умови для інноваційної діяльності. Пізніше до числа технологічно розвинених держав приєдналася Японія, певною мірою – Радянський Союз, а потім – Південна Корея, Тайвань, Сінгапур і деякі країни Східної Європи, і ще пізніше – Китай. Водночас низка країн так і не змогли інтегруватися в глобальний процес індустріалізації, і залишилися серед тих, хто відстає, не досягнувши високого рівня економічного розвитку. Саме в цей період стало очевидно, що здатність країн генерувати технічний прогрес і впроваджувати його результати – мабуть, найважливіші чинники багатства в сучасному світі.

У XX столітті остаточно сформувалася концепція науково-технічного прогресу як ключового чинника економічного зростання і глобального лідерства. Технологічна перевага стала не тільки джерелом економічної могутності, а й важливим інструментом стратегічного розвитку держав, визначаючи їхні позиції у світовій системі поділу праці. Якщо раніше основними показниками багатства країни були площа її орних земель, кількість селян і поголів'я сільськогосподарських тварин, то в період індустріальної революції стало зрозуміло, що науковий підхід і технологічні

інновації не тільки забезпечують зростання продуктивності праці, а й формують довгострокові конкурентні переваги у глобальній економіці.

Найбільш розвинені країни, включаючи США та провідні європейські держави, почали активно поширювати свої технологічні досягнення за межі західного світу. В результаті Латинська Америка та Східна Азія отримали доступ до сучасних наукових та інженерних розробок, що дозволило їм прискорити темпи власного економічного розвитку. Найбільш яскравим прикладом таких трансформацій став Китай [3].

Нині рівень економічного розвитку країни визначається не стільки наявністю природних ресурсів, скільки передусім рівнем її організації, освіченістю її населення, ефективністю науково-технічної діяльності та здатністю до впровадження інновацій. Тим не менш, це уявлення досі не є загальноприйнятим у ряді країн пострадянського простору, де традиційно джерелом багатства вважають природні ресурси та розмір території. Це уявлення глибоко вкоренилося у масовій свідомості, і змінити його дуже складно. Ймовірно, дасться взнаки радянська спадщина, коли в умовах планової економіки керівництво промислових підприємств ставилося вельми насторожено до технологічних змін, оскільки вони могли утруднити досягнення затверджених планових показників. В результаті, хоча в радянській науці було чимало видатних вчених, але рівень практичного впровадження інновацій залишався вкрай низьким. Ця тенденція значною мірою збереглася і в наступні періоди в країнах пострадянського простору, даючи пояснення, чому, маючи талановитих вчених, більшість цих країн так і не стали світовими лідерами в галузі інновацій.

Звичайно, технічний прогрес важливий, але важливим є і те, хто його просуває. В економічній науці існує концепція «економічного лідера світу», однак цей термін не має чіткого та однозначного визначення. У широкому розумінні він позначає державу або регіон, який має найбільшу концентрацію капіталу і домінує у сфері глобальних економічних та фінансових процесів. Концентрація капіталу, у свою чергу, є найважливішим фактором, що уможливорює ефективне інвестування ресурсів та стимулює подальший розвиток інноваційних технологій. Втім, філософсько-історичний аналіз показує, що лідерство у світовій економіці визначається не тільки накопиченням фінансових ресурсів, а й здатністю створювати умови для їх раціонального розподілу та продуктивного використання. У різні епохи світові центри економічної активності зміщувалися під впливом нових технологічних досягнень, зміни торгових шляхів та політичної кон'юнктури.

Одним із ключових питань, що впливають на розуміння механізмів економічного лідерства, є проблема практичного впровадження інновацій. Відомо, що в античності було зроблено чимало наукових та технічних відкриттів [4], проте значна частина їх просто не знайшла застосування в той історичний період. Ця ситуація істотно відрізняється від технологічного відродження пізнього Середньовіччя, викликаного необхідністю адаптації до нових економічних реалій після демографічної кризи, спричиненої чумними епідеміями. Великі географічні відкриття, ренесансні ідеї та реформаторські рухи в Європі також зробили свій внесок в усвідомлення корисності науки та інноваційної діяльності.

Схожі процеси можна спостерігати й у інших цивілізаціях. Так, у Китаї було винайдено порох, принцип реактивного руху і навіть парову машину, але їхнє використання виявилось обмеженим та зовсім не таким, про яке ми би могли подумати сьогодні: порох використовувався в основному для феєрверків, але не знайшов застосування у військовій чи промисловій сфері; інші відкриття серед названих залишалися тоді взагалі незатребуваними [5]. Аналогічні приклади можна виявити у розвитку доколумбових цивілізацій: індіанці Мезоамерики свого часу винайшли колесо, але застосовували його тільки в дитячих іграшках, не адаптуючи даний винахід до транспортних та господарських потреб.

Ці приклади демонструють, що наявність технологічних знань сама по собі не є достатньою умовою їхнього масового впровадження. Економічні, соціальні та інституційні чинники відіграють ключову роль у процесі перетворення наукових відкриттів на економічно значущі інновації. Отже, економічне лідерство визначається не тільки рівнем накопиченого капіталу, а й здатністю

держави чи регіону забезпечувати передумови для ефективної інтеграції технологічних досягнень у систему виробництва та управління ресурсами.

Інновація – це будь-яка цілеспрямована зміна, що сприяє розвитку або підвищенню рівня організації [6; 7, с. 10]. Це визначення відображає сутність інновації як цілеспрямованої позитивної зміни, що охоплює як матеріальні, так і нематеріальні аспекти організації. Тому що інновація не обмежується лише впровадженням нових технологій або продуктів, а включає й удосконалення управлінських процесів, корпоративної культури, організаційної структури та інших складових, що сприяють загальному розвитку та підвищенню ефективності в діяльності певного суб'єкта (особи, організації, підприємства, корпорації, тощо).

Одним із ключових питань, що виникають при вивченні науково-технічного прогресу, є співвідношення винахідництва та впровадження інновацій. Як ми відзначали вище, зв'язок між цими процесами не є лінійним: наявність технологічних відкриттів сама по собі ще не гарантує їх негайного поширення та практичного застосування. Історичні приклади демонструють, що інновації часто розвиваються хвилеподібно, а технологічні рішення, створені в одній епосі, можуть залишатися незатребуваними протягом тривалого часу. Так, у Стародавній Греції та Римі були винайдені водяні та вітряні млини, проте їх широкомасштабне використання почалося лише декілька століть потому. Тож постають питання: чи можливий прогрес без активного впровадження інновацій? чому інноваційні розробки можуть залишатися без масового застосування, і які фактори визначають їхню затребуваність з філософсько-економічної точки зору?

Для відповіді на це питання необхідно розмежувати поняття наукового прогресу та інновацій. Наука постає як складний творчий процес, пов'язаний із пізнанням навколишнього світу і виробленням нових теоретичних концепцій. Її розвиток може відбуватися виходячи з її внутрішньої логіки, іноді навіть незалежно від економічних умов та виробничих потреб [8]. Інновації ж, скоріш, передбачають безпосереднє запровадження наукових відкриттів і технологічних новел у господарську діяльність із очевидною метою отримання економічної вигоди.

Найважливішим фактором, що визначає можливість практичного застосування інновацій, є середовище, в якому вони виникають. У Стародавньому Римі та Греції існували розвинені інженерні знання, які знайшли відображення у будівництві водопроводів та складних архітектурних конструкцій. Однак багато технічних винаходів античності так і не були впроваджені в широку економічну практику. Однією з причин цього, як можна припустити, була відсутність необхідності у механізованому способі праці. Рабство забезпечувало дешеву та доступну робочу силу, що знижувало економічну мотивацію до пошуку альтернативних способів виробництва. Мабуть, античному суспільству просто не потрібна була заміна ручної праці машинами.

Ситуація змінилася у Європі в епоху становлення капіталістичної економіки. Формування класу вільних ремісників та підприємців призвело до зростання конкуренції та необхідності пошуку способів підвищення ефективності виробництва. Саме в цей період прикладні наукові розробки стали активно затребувані, оскільки впровадження технологічних нововведень забезпечувало конкурентні переваги на ринку. Інакше кажучи, інноваційний процес визначається не тільки рівнем наукового знання, а й тими соціально-економічними умовами, у яких здійснюватиметься його впровадження.

Втім, у багатьох країнах за межами Європи наукова діяльність не була пов'язана із підприємницькою сферою. Більше того, комерціалізація наукових досягнень сприймалася як щось неналежне для вченого, що формувало стійкий ментальний і культурний бар'єр на шляху розвитку інноваційної економіки. В результаті в таких країнах накопичувався значний інтелектуальний потенціал, але його реалізація у сфері масового виробництва та впровадження нових технологічних рішень виявились неможливими. Тоді як у розвинених країнах Європи наука та бізнес, навпаки, перебували у тісній взаємодії. Фінансові ресурси прямували на підтримку перспективних наукових досліджень, а підприємці активно інвестували у розробку нових технологій, прагнучи отримати конкурентні переваги. Цей процес сприяв виникненню сталого механізму трансформації теоретичних знань – на економічно значущі інновації, що прискорило темпи у суспільному розвитку.

Цікаво відзначити, що в той період, коли Європа лише починала переходити до економічної моделі, яка базується на впровадженні наукових досягнень, мусульманський Схід переживав розквіт наукової думки [9]. Вчені ісламського світу досягли значних успіхів у математиці, астрономії, медицині, географії та інженерних науках. Однак, незважаючи на високий рівень теоретичних знань, технологічного стрибка на Сході так і не відбулося. Основною причиною цього могла бути жорстко централізована економічна система, в якій була відсутня повноцінна конкуренція та підприємницький клас, кровно зацікавлений у підвищенні продуктивності.

Відсутність механізмів ринкового регулювання та гнучких економічних інститутів призвела до того, що великі знання, накопичувані в мусульманському світі, не трансформувалися у масові інновації. Там була наука і там був капітал, але не було конкуренції. Певною мірою аналогічна ситуація спостерігалася і в ресурсних економіках, таких як Китай, Індія, Російська імперія, де величезна кількість природних багатств традиційно знижувала потребу в технологічних модернізаціях. Такий стан речей навіть отримав специфічну характеристику, відому як «ресурсне прокляття» [10; 11].

Отже, інноваційний прогрес визначається не лише рівнем наукових знань чи фінансових можливостей, а й ефективністю економічної структури, здатної підтримувати конкуренцію та інвестувати у технологічний розвиток. Лідерство – це все-таки не лише капітал. Розгляд глобального економічного лідерства потребує врахування різних факторів, оскільки домінуючі позиції на світовому ринку формуються не лише завдяки накопиченню ресурсів, але й через здатність адаптувати наукові досягнення до практичного застосування, щоб отримати додаткові конкурентні переваги. Капітал та підприємницька діяльність є взаємопов'язаними елементами економічної системи, оскільки саме бізнес забезпечує концентрацію фінансових ресурсів та їх перерозподіл на користь науково-технічного розвитку. Спостерігаючи за історією світу, ми бачимо, що його долю формують лідери – ті центри, які акумулюють ресурси і постійно створюють щось нове.

Одним із перших таких центрів був Близький Схід, який у певний історичний період (VIII–XIII століття) був потужною фінансово-економічною зоною. Тут виникли ранні банківські структури, активно розвивалася торговельна діяльність, формувалися основи ринкової економіки. Однак, незважаючи на значне накопичення капіталу і наукових досягнень, подальший розвиток технологічного прогресу тут зупинився. Серед можливих факторів, що зумовили стагнацію, можна виділити економічну та інституційну консервацію, а також культурні та релігійні аспекти, що перешкоджали широкому впровадженню інновацій.

На відміну від Близького Сходу, Європа в пізньому Середньовіччі розвивалася іншим шляхом. Політична роздробленість, наявність безлічі міст-держав та постійна конкуренція між ними стимулювали пошуки нових рішень для підтримки економічної та військової переваги. Саме це поєднання – капітал плюс інновації, за умов суворої конкуренції – породило майбутніх світових лідерів. Спочатку таке лідерство належало містам Північної Італії, де у XII–XIV століттях міні-держави Генуя, Флоренція, Венеція стали концентраторами європейської торгівлі та фінансів. Італійські банкіри зробили значний внесок у розвиток банківської справи, закладаючи основи сучасних фінансових інституцій. Кінець XV – середина XVI століття – період, коли Іспанія та Португалія стають домінуючими державами завдяки Великим географічним відкриттям. Зокрема, відкриття Америки (1492) та морського шляху до Індії (1498) призвели до перенесення головних торгових маршрутів із Середземного моря до Атлантичного океану. З цього моменту Генуя та Венеція почали втрачати своє логістичне значення. Пізніше економічне лідерство було перехоплене Нідерландами: у XVI–XVII століттях Антверпен та Амстердам стали світовими центрами торгівлі та банківської справи. Саме в Голландії було створено сучасну систему банківського регулювання (включаючи прообраз федеральної резервної системи), яка згодом була запозичена Великобританією, США та іншими країнами.

Голландці домінують у морській торгівлі, створюють першу фондову біржу та розширюють колоніальні володіння. Але вже в середині XVII ст. Велика Британія зміцнює свій статус у світовій економіці, поступово витісняючи Нідерланди з провідних позицій. Британська

та Французька колоніальні імперії забезпечують їхнє економічне зростання. Наукова та промислова революції закріплюють лідерство Англії, і приблизно з XVIII – майже до кінця XIX – початку XX ст. Pax Britannica міцно утвердилася як економічний лідер світу, пробувши їм до Першої світової війни. Втім, її позиції почали слабшати вже у другій половині XIX століття, що неминуче викликало питання про нового світового лідера. Після об'єднання Німеччини у 1871 році виклик британської гегемонії у світі кинула Германська імперія, що дозволяє окремим історикам говорити про намічуваний перехід до конфігурації Pax Germanica [12].

За історичною логікою, Німеччина мала стати світовим лідером у той період: велика наука, потужна індустріальна цивілізація, багата культура, зручне географічне положення, розвинені банківські традиції – усе це в неї тоді було. «Другий рейх» володів усіма необхідними передумовами для технологічного та економічного домінування. На початку XX століття Німеччина дійсно займала провідні позиції в царині науки: величезна частина наукових публікацій того часу виходила саме німецькою мовою. Проте Німеччина не зуміла закріпити своє лідерство. Руйнівна ідеологія націонал-соціалізму та Друга світова війна призвели до втрати германського наукового та промислового потенціалу. Цей сумний приклад демонструє, що для сталого науково-технічного і соціального прогресу необхідна наявність не тільки капіталу та розвиненої наукової бази, а й стабільного геополітичного середовища, що сприяє довгостроковому розвитку інноваційної діяльності.

Отже, ставка на пангерманізм не зіграла. Але й британська гегемонія, як відомо, пішла у минуле із початком світових воєн. Відбувся закономірний перехід статусу провідної світової промислової, торгової та військової держави від Великобританії – до США, оскільки їхня індустрія не тільки не знищувалася війною, але й із кожним роком Другої світової війни тільки зростала. Сполучені Штати стали головним кредитором та інвестором післявоєнної Європи, і до того ж накопичили колосальні золотовалютні резерви. І довершенням цього становлення американського лідерства стало заснування глобальних фінансових інститутів, де «контрольний пакет» опинився в руках США. Ми і сьогодні продовжуємо жити в системі Pax Americana, хоч і з усе більшими застереженнями. Злам цієї системи буде болісним для всього світу, але будь-яке домінування не може тривати вічно.

Окрім економічного впливу, великого капіталу, розвиненої науки та конкурентного середовища, важливим фактором, що визначає динаміку науково-технічного прогресу, є наявність потужного стимулу. Прогрес повинен спиратися на якийсь напрям, який настільки очевидний і плідний, що в ньому починають рухатися ресурси та продуктивні сили. Для Нідерландів таким стимулом стала потреба в ефективному використанні водного простору. Географічні особливості країни сприяли розвитку морської логістики, що зробило Голландію одним із найбільших торгових та фінансових центрів Європи. Голландські підприємці активно інвестували у суднобудування, морські перевезення та освоєння нових територій, що забезпечило їм стійке економічне, соціальне і культурне зростання.

Великобританія отримала стимул до індустріалізації завдяки своєму географічному розташуванню і тісним економічним зв'язкам з Іспанією. Адже Іспанія, яка розбагатіла за рахунок колоніальної експансії, стала одним з найбільших покупців промислових товарів, що вироблялися в Британії. Зацікавлена у збагаченні на задоволенні іспанського попиту, Англія була вимушена підтримувати інтенсивний рівень виробництва для забезпечення стійкого експорту, й активно впроваджувала інновації та вдосконалювала свої виробничі потужності. Додатковим фактором, який сприяв прискореній британській індустріалізації, стала конкуренція з Нідерландами у сфері торгової та колоніальної політики.

На відміну від Британії, Німеччина була у менш сприятливих географічних умовах. Вона не мала такого значного морського простору (ані виходу у Середземномор'я, ані прямого виходу в Атлантику), і можливості її територіальної експансії також були обмежені. Крім того, Німеччина ще не зайняла стійкого місця у системі європейського поділу праці, що перешкоджало формуванню довгострокового економічного стимулу для індустріального розвитку. Незважаючи на згадані вище визначні досягнення в галузі фундаментальної науки, широкомасштабний

технологічний прорив у Німеччині не відбувся. Германський науковий потенціал не призвів до масового запровадження економічних інновацій. Лише під час і після Другої світової війни її соціально-економічні потреби (спочатку наступ, потім оборона, а згодом – післявоєнне відновлення) стали серйозним стимулом для розвитку технологій, але на той момент Німеччина вже втратила можливість претендувати на глобальне лідерство, зі зрозумілих причин.

На початку XX століття Сполучені Штати, маючи всі необхідні ресурси для того, щоб взяти на себе лідерську роль, не виявляли інтересу до глобального домінування. На той момент у США як раз переважала ізоляціоністська зовнішньополітична стратегія, заснована на доктрині Монро. Згідно із цією концепцією, американські інтереси обмежувалися виключно західною півкулею, і основним завданням американської геополітики в той період було запобігання втручанням європейських держав у справи Американських континентів, а зовсім не активна участь у глобальних процесах. Таким чином, Великобританія ослабла, Німеччина не змогла узяти на себе її лідерську роль, а США просто не хотіли. У результаті склалося таке тимчасове становище, як «вакуум світового лідерства». Небажання тодішніх США приймати на себе глобальну відповідальність призвело до ситуації невизначеності, яка багато в чому визначила подальшу еволюцію світової геополітичної та економічної системи.

Не виключено, що саме це стало однією з причин Першої світової війни та Великої депресії, тому що світ раптом опинився без лідера, який би задавав напрямки потокам капіталу, активно б скеровував ринки, визначав би стимули і темпи науково-технічного прогресу. Виникла ситуація світу без технологічного лідера, без центру капіталізації, і це розхитало всю систему. Звичайно, цей період був тимчасовим, і після Другої світової війни, коли США об'єктивно стали найбагатшою і найуспішнішою країною у світі – хоча б тому, що всі інші були зруйновані війною, – вони взяли на себе роль світового лідера. США активно використовували своє політичне, фінансове та промислове домінування для формування нової глобальної економічної архітектури, що виразилося у створенні таких міжнародних інститутів, як Міжнародний валютний фонд та Світовий банк. З цього моменту почався їхній тривалий підйом, але наступні питання – скільки ж він може тривати, і що буде, коли він скінчиться?

Наскільки довго може зберігатися американське економічне лідерство залишається відкритим питанням [13]. У сучасній науковій дискусії широко обговорюються гіпотези про можливе послаблення позицій США у світовій економіці. Зокрема, ідея про неминучий занепад американського впливу стала популярною в політологічній та економічній літературі. Історичні паралелі свідчать, що жодна держава не може зберігати статус світового лідера нескінченно, оскільки процеси економічної та технологічної конкуренції постійно призводять до зміни центрів глобального впливу.

Французький історик Фернан Бродель запропонував концепцію «західного зсуву» глобального лідерства [14]. Згідно із цією гіпотезою, економічне і технологічне домінування у різні історичні періоди переходило з одного регіону в інший, переміщаючись зі сходу на захід: Північна Італія в епоху Відродження поступилася лідерством Нідерландам, потім центром економічної могутності стала Великобританія, а у XX столітті цю роль перебрали на себе Сполучені Штати. Якщо продовжувати цей логічний ланцюжок, то наступним претендентом на світове лідерство має стати Китай, як найбільша економіка Азії.

Однак, цей сценарій залишається предметом дискусій. Незважаючи на раніше високі темпи економічного зростання, Китай стикається із низкою структурних проблем, включаючи демографічні виклики, обмеженість внутрішнього ринку інновацій, надмірний економічний протекціонізм та жорсткий патерналізм, включаючи державне регулювання економіки. Інші країни регіону, такі як Індія, В'єтнам, Індонезія, Малайзія, Пакистан також розглядаються як потенційні центри економічного зростання, проте їхні перспективи як глобальних лідерів залишаються ще більш сумнівними.

Китай часто сприймається як найімовірніший претендент на роль наступного світового економічного лідера. Його стратегічні успіхи та технологічні обмеження стали предметом наших попередніх досліджень [15; 16; 17]. Однак, зазначений сценарій викликає певні питання.

По-перше, зараз не цілком очевидно, чи зацікавлений сам Китай у прийнятті цієї ролі. Його економічна стратегія багато в чому орієнтована на внутрішній соціальний розвиток та регіональне домінування, але, мабуть, не на формування глобальної системи, подібної до тієї, яку вибудовували Великобританія та США. По-друге, залишається незрозумілим, чи володіє Китай необхідними інституційними та інноваційними можливостями для сталого технологічного лідерства.

Для кращого розуміння механізму зміни економічного домінування доцільно розглянути випадок Великобританії, яка втратила статус глобального центру комерціалізації інновацій наприкінці XIX – на початку XX століття. Примітно, що цей процес відбувався здебільшого не внаслідок зовнішнього тиску конкурентів, а внаслідок внутрішніх негативних економічних трансформацій. Ми вже відзначали, що головний європейський суперник Британії, Німеччина, хоч і демонструвала значний промисловий та науковий потенціал, і мала явне бажання до перехоплення лідерства, проте не змогла врешті зайняти місце Великої Британії у глобальній економічній системі. А тодішні США в принципі були на це спроможні, однак не бажали. Тоді що ж призвело всередині самої Британії до того, що її глобальне лідерство похитнулося?

Одним із можливих пояснень послаблення британського лідерства є структурний зсув в її економіці. У другій половині XIX століття найбільш прибутковою сферою британського бізнесу стало використання ресурсів колоній, а це – аж ніяк не інноваційний бізнес. Колоніальна система забезпечувала Великій Британії значні економічні вигоди, але при цьому не стимулювала розвиток інновацій всередині метрополії. Екстрактивна економіка, заснована на експлуатації природних та людських ресурсів колоній, вимагала постійних вкладень в інфраструктуру управління та логістики, проте аж ніяк не сприяла технологічному розвитку самої Британії. У результаті фінансові та інтелектуальні ресурси країни значною мірою були спрямовані на розширення та підтримання колоніальної системи, а не на стимулювання наукових та промислових інновацій (це ж саме декількома століттями раніше фактично відбувалося з Іспанією та Португалією). У короткостроковій перспективі ця стратегія виявилася вигідною і створила нові соціальні класи, які раптово збагатилися, але у довгостроковому плані це призвело до втрати метрополіями їхніх темпів технологічного зростання.

Коли ж стало очевидно, що утримування колоній перестає приносити колишню економічну вигоду (а до 1920-х років остаточно сформувалася ідея про доцільність їхньої політичної автономії зі збереженням тісної економічної взаємодії), то Велика Британія вже втратила колишню динаміку інноваційного розвитку. Інституціональна система, що склалася на той момент, виявилася недостатньо гнучкою для оперативної перебудови та адаптації до нових умов глобальної конкуренції. Критичну роль зіграли дві світові війни. Усі ці фактори вказують на те, що економічне лідерство вимагає не тільки накопичення капіталу та домінування в міжнародній торгівлі, але й постійної адаптації до умов, що швидко змінюються, а також здатності підтримувати стійкі стимули для технологічного розвитку.

Серед очевидних чинників, котрі призводять до втрати економічного лідерства, є зміна структури доходів держави, за якої концентрація капіталу та отримання прибутку від інвестицій починають переважати над розвитком реального сектору економіки (тобто, коли бажання жити в основному за рахунок спекулятивних інструментів бере верх над реальним виробництвом). Історичні приклади показують, що за таких умов інноваційна активність може знижуватися, оскільки безпосередні економічні стимули для технологічного розвитку слабшають. Коли країна починає жити на відсотки, на доходи від інвестування надлишків капіталу, тоді розвиток власної економіки йде на другий план. Ми це бачили в Нідерландах, коли вони в XVII столітті стали центром концентрації капіталу, гроші з усього світу стікалися туди, і вони легко заробляли на інвестиціях, поступово втрачаючи інтерес до власних інновацій. Потім те саме сталося у Великій Британії: нація втратила інтерес до власного розвитку, тому що надто добре заробляла на фінансових операціях, і оскільки основним джерелом доходу раптом стало управління інвестиціями та фінансовими потоками. І в міру того, як британська колоніальна економіка ставала все більш залежною від спекулятивного капіталу, її здатність до технологічного оновлення знижувалася.

Аналогічні тенденції можна віднайти в економічній історії Римської імперії. У перші століття нашої ери Рим досяг найвищого ступеня економічної та військової могутності, проте згодом система все більше спиралася на податкові надходження з провінцій та експлуатацію завойованих територій: навіщо підвищувати продуктивність власного італійського аграрного сектору, навіщо впроваджувати якісь нові сільськогосподарські технології, якщо можна просто взяти цю продукцію у підконтрольному Єгипті чи в інших північно-африканських володіннях Риму? Це спричинило зниження стимулів для внутрішнього розвитку, що зрештою незворотно послабило економічний фундамент імперії.

Цікаво відзначити, що в Сполучених Штатах цей процес, принаймні до цього часу, не призвів до настільки фатальних наслідків. Одним із можливих пояснень цього є високий рівень відкритості американського суспільства до залучення інтелектуального капіталу ззовні. США, часто позиціонуючи себе як «плавильний котел», традиційно відігравали роль центру, що приваблює талановитих іммігрантів з усього світу, і це сприяє постійному оновленню науково-технічного та підприємницького людського ресурсу для країни. На відміну від Великобританії XIX століття, яка характеризувалася високим ступенем консерватизму та вкрай настороженим ставленням до іноземних інтелектуалів, Сполучені Штати створювали сприятливі умови для інтеграції зарубіжних фахівців у свою наукову та соціально-економічну систему.

Візуальною ілюстрацією описаної тенденції може бути доля видатного індійського математика Шрініваси Рамануджана (1887-1920), чия історія показує, з якими труднощами стикалися іноземні вчені в англійському академічному середовищі початку XX століття. Незважаючи на його феноменальні здібності, він зіткнувся з упередженим ставленням та расовою дискримінацією, що відображає загальні культурні настанови того часу. У США подібних бар'єрів для іноземних фахівців було значно менше, що дозволяло країні залучати найкращих вчених та інженерів з усього світу, забезпечуючи стабільний розвиток своєї інноваційної системи.

Сучасні економічні процеси ставлять також під сумнів і можливість Китаю посісти місце глобального економічного лідера. Хоча Китай демонстрував (до пандемії) високі темпи промислового розвитку та значний вплив на світові ринки, однак КНР не стає таким вже очевидним центром концентрації капіталу. Навпаки, спостерігається відтік іноземних інвестицій та намагання китайського великого бізнесу виводити гроші до офшорів, що свідчить про існування серйозних системних ризиків всередині КНР, і становить виклики для вільного руху капіталу в національній китайській економіці [18].

Одна з ключових проблем китайської економічної моделі полягає у її інституціональній незрілості з погляду вільних ринкових механізмів. Незважаючи на економічну міць, Китай стикається з низкою чинників, що обмежують його здатність стати фінансовим центром світового масштабу. Серед них – високий рівень державного контролю та протекціонізму, непрозорість правової системи, недостатній захист прав власності та слабкі механізми юридичної відповідальності. Ці структурні особливості роблять економічне середовище Китаю менш передбачуваним та підвищують ризики для іноземних інвесторів.

Економічне лідерство вимагає не лише концентрації капіталу, але й ефективних інституційних механізмів його захисту та перерозподілу. Так, серед факторів, що свого часу забезпечили становлення Нідерландів як одного з перших світових фінансових центрів, стало запровадження принципу товариства з обмеженою відповідальністю, який захищав підприємців від надмірних фінансових ризиків. Згодом Велика Британія та США ще більш розвинули ці правові механізми, створивши прозорі системи судового регулювання та контрактного права.

На відміну від західних правових систем, китайська модель залишається недостатньо передбачуваною. Відсутність незалежного суду, непрозорість правил ведення бізнесу та високий рівень державного втручання знижують довіру іноземних інвесторів. У результаті навіть китайські економічні еліти воліють виводити капітал за межі країни, що свідчить про недовіру до національної регуляторної системи. Крім того, сучасна глобальна фінансова система продовжує залишатися під контролем США, що дає їм значну стратегічну перевагу. Хоча інноваційний розвиток в Америці сповільнився порівняно з попередніми періодами, він, як і раніше, є *вищим*

ніж будь-де у світі, і США зберігають монопольні позиції в управлінні світовою фінансовою інфраструктурою. Це поки що дає змогу компенсувати зниження темпів технологічного зростання й утримувати домінуюче становище у світовій економіці. Але американське лідерство тепер не є незаперечним.

Можливо, це звучить тривожно, але – незважаючи на всі гасла президента Д. Трампа (на кшталт «America is Back!», «Make America great again!») і подібні до них – США як безперечний лідер світу потихеньку відходять, в тому числі й у технологічному секторі. Достатньо подивитися на ситуацію з корпорацією «Boeing», становище якої відображає проблеми нинішнього американського великого бізнесу та економічної культури (коли компанії-гіганти, що втратили надійність і ефективність, рятуються урядом за гроші американських платників податків за принципом «it's too Big to fall»). По мірі того, як США отримали свій «ресурс» у вигляді світової фінансової системи, якою вони керують і яку експлуатують вже близько 80 років, інноваційний ресурс у США став менш вигідним, менш популярним, і працює дедалі гірше, тоді як державний борг США і витрати на його обслуговування дедалі збільшуються. Але повсюдне використання долара в якості резервної валюти поки що дозволяє американській економіці частково перекладати свою інфляцію на все людство.

З іншого боку, є прямий зв'язок між економічним потенціалом країни та рівнем її впливу на глобальну безпеку. Чому США успішно справлялися з роллю «світового жандарма» в останні десятиліття? Причини тут насамперед економічні: частка американського ВВП у світовому виробництві становила на піку близько 60%, але поступово знижувалася в міру зростання решти світу, спочатку до 50%, потім до 40%, а на сьогодні вона становить близько 25% глобального ВВП. Маючи фактичне зменшення розмірів американської частки в структурі світової економіки, надалі продовжувати на 100% виконувати функцію підтримки світової безпеки для США стає економічно недоцільно. Іншими словами, деградація системи світової безпеки під егідою Сполучених Штатів та послаблення авторитету міжнародного права можуть бути прямим наслідком зменшення американської економіки.

Проблема в тому, що людство поступово приходить до ситуації, коли світ знову залишається без очевидного геополітичного лідера. А коли у нас немає такого центру, відбувається деглобалізація, яка може призвести до серйозних військових конфліктів. Причому ті конфлікти, які послідовно влаштовує країна-агресор РФ починаючи з 2008 року – це порівняно дрібні регіональні війни відсталих гравців. Хоча пряме військове вторгнення в Україну 2022 року вже може свідчити про деякі системні зрушення в глобальній системі безпеки, зокрема й про відсутність незаперечного лідера, який рухав би цивілізацію вперед через інновації, технології, м'яку силу і збереження військово-політичної та економічної гегемонії. Питання про можливу зміну гегемона, або настання т.зв. «багатополярності» створить принципово інше становище для всіх. Наприклад, з моменту приходу Китаю на місце США (якщо це коли-небудь відбудеться), глобалізація перестане бути справою іудейсько-християнської цивілізації. Досі правила глобальної гри у торгівлі, науково-технічному прогресі, світовій фінансовій системі задавав іудейсько-християнський світ, а всі інші в цю рамку вбудовувалися. На яких принципах будуватиметься нова глобалізація під егідою незахідної цивілізації – питання для серйозних роздумів.

Висновки. Технологічний, науковий і соціально-економічний прогрес не є безперервним і лінійним процесом. Він розвивається хвилеподібно, чергуючи періоди інтенсивного зростання із фазами стагнації або навіть регресу. Важливу роль у цьому відіграють як внутрішні (соціальні, політичні, інституційні) чинники, так і зовнішні (війни, епідемії, кліматичні зміни). Багато наукових досягнень давнини за відсутності ринкових стимулів і конкуренції не набули широкого поширення в момент їхньої появи. Таким чином, науково-технічний прогрес не є самодостатнім процесом. Його розвиток залежить від сукупності чинників, включно із рівнем соціальної організації, економічними стимулами, інституційною підтримкою, політичними умовами та історичним контекстом.

Хоча ми й з'ясували, що прогрес сам по собі не є процесом самодостатнім, водночас науково-технічний прогрес є ключовим драйвером економічного зростання. Однак його впровадження

залежить від економічного середовища, наявності конкуренції та належних інституційних умов. У суспільствах, де дешева робоча сила забезпечувала основні виробничі процеси, технологічні нововведення не мали особливої потреби. Найважливішим чинником в історії прогресу є гостра конкуренція: у політично роздроблених регіонах постійна боротьба між державами стимулювала розвиток технологій, на відміну від централізованих імперій, де еліти могли придушувати інновації. Зрештою, там, де було створено сприятливе інституціональне середовище для захисту приватної власності та заохочувалося винахідництво, концентрація капіталу та технологічний прогрес відбувалися швидше. Найяскравішими серед проаналізованих прикладів є Нідерланди, Велика Британія та США, які свого часу створили механізми, що стимулюють комерціалізацію інновацій.

Законодавство, регуляторна політика та система захисту прав власності відіграють ключову роль у забезпеченні довіри інвесторів і підприємців. Розвинені правові та фінансові інститути сприяють припливу інвестицій в інноваційні проєкти, забезпечують захист інтелектуальної власності та створюють умови для комерціалізації наукових досліджень. Якщо інституційне середовище нестабільне або несприятливе (зокрема, серйозна корупція, недостатній захист інвестицій, високі трансакційні витрати), то навіть найперспективніші технології можуть залишитися незатребуваними. Крім того, фактор відкритості для зовнішніх ідей і фахівців може відігравати важливу роль у збереженні економічного лідерства. Якщо країна замикається на внутрішніх ресурсах і обмежує приплив нових знань, вона ризикує втратити динаміку інноваційного розвитку. У цьому сенсі історико-економічний аналіз дає змогу припустити, що не тільки наявність капіталу, а й здатність суспільства до інтеграції зовнішніх інтелектуальних ресурсів є критично важливим елементом сталого технологічного прогресу.

Держави, які досягли технологічної переваги, на певний час ставали економічними лідерами світу. Однак утримати лідерство цим країнам вдавалося лише доти, доки вони підтримували інновації в реальному секторі та адаптувалися до змін. Щойно вони робили ставку на експлуатацію колоній, або на доходи від фінансових операцій чи на інвестування, робили акцент на перерозподіл, при цьому відмовляючись від реального виробництва, їхні лідерські ролі закономірно зменшувалися. Філософсько-історичний аналіз засвідчує, що одним із ключових чинників інноваційного розвитку є не лише концентрація фінансового та людського капіталу, а й наявність конкурентного середовища, яке стимулює економічних агентів до пошуку нових рішень та їх впровадження в життя.

США поки що продовжують утримувати економічне і технологічне лідерство, але їхні позиції слабшають. Китай претендує на нову роль, але його інституціональні та ринкові особливості можуть перешкодити реалізації його амбіцій на повноцінне домінування. Євросоюз має величезний економічний вплив, але обмежену військово-політичну міць, щоб претендувати на роль світового лідера. Решту регіонів на сьогодні навіть недоцільно розглядати як претендентів на глобальне лідерство. На цьому тлі світ стоїть перед можливою деглобалізацією та ослабленням єдиного центру впливу, що може призвести до зростання конфліктів і системних змін у глобальній економіці та безпеці. Історико-філософський аналіз свідчить про те, що в періоди зміни економічних лідерів виникають фази невизначеності, які супроводжуються глобальною нестабільністю. У разі якщо Сполучені Штати втратять свої лідерські позиції, і ніхто у той момент не зможе їх замінити, світова економіка ставатиме дедалі більш турбулентною, і людство може вступити в новий період криз, конфліктів і дестабілізації. Однак визначення того, чи є поточний стан справ ослабленням або посиленням окремих держав, вимагає часової дистанції, та більш довгострокового спостереження за економічними циклами і тенденціями науково-технічного прогресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hezser C., Edelman D.V. *The use and dissemination of religious knowledge in antiquity*. Sheffield: Equinox Publishing Ltd., 2021. 288 pages.
2. Aberth J. *Contesting the Middle Ages: Debates that are changing our narrative of Medieval history*. Florence: Routledge, 2018. 363 pages.

3. Hung H.-f. *Clash of empires: from “Chimerica” to the “New Cold War”*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. URL: <https://doi.org/10.1017/9781108895897>
4. Flohr M., Mols S., Tieleman T. *Anchoring science and technology in Greco-Roman antiquity*. Leiden: Brill, 2025. 334 pages.
5. Levy J. *The discoveries of ancient China*. New York: Gareth Stevens Publishing, 2022. 32 pages.
6. Barnett H.G. *Innovation: the basis of cultural change*. New York: McGraw-Hill, 1973. 462 pages.
7. Стовпець О.В. Проблема інновації в контексті дослідження інтелектуальної власності: від економіко-правової парадигми до соціокультурної. *Грані: Науково-теоретичний альманах*. 2016. Том 19 № 7. С. 6–12. URL: <https://doi.org/10.15421/171625>
8. Bird A. *Knowing science*. Oxford: Oxford University Press, 2022. 282 pages.
9. Al-Khalili J. *Pathfinders: the golden age of Arabic science*. London: Penguin, 2012. 302 pages.
10. Ross M.L. What Have We Learned about the Resource Curse? *Annual Review of Political Science*. 2015. Vol. 18(1). P. 239–259. URL: <https://doi.org/10.1146%2Fannurev-polisci-052213-040359>
11. Smith B., Waldner D. *Rethinking the Resource Curse*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 87 pages.
12. Le Breton N. *Pax Germanica*. Lyon: Moutons électriques, 2016. 333 pages.
13. Ferguson N. *Colossus: the rise and fall of the American empire*. London: Penguin, 2012. 416 pages.
14. Braudel F. *La dynamique du capitalisme*. Paris: Arthaud, 1985. 120 pages.
15. Stovpets O.V. Chinese legal-philosophic syncretism and its influence to value orientations of the Chinese society. *Skhid*. 2019. No. 1(159) January-February 2019. P. 55–60. URL: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1\(159\).157856](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1(159).157856)
16. Стовпець О.В. Назад до мегаімперії: філософсько-економічні й культурно-політичні страгати сучасного Китаю. *Філософські обрії*. 2020. Вип. 43. С. 71–84. URL: <http://philosobr.pnpu.edu.ua/article/view/212697> ; DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-1443.2020.43.212697>
17. Svyrydenko D., Stovpets O. Chinese Perspectives in the “Space Race” through the Prism of Global Scientific and Technological Leadership. *Philosophy and Cosmology*. 2020. Vol. 25. P. 57–68. URL: <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/25/5>
18. Huang T., Li Z. Foreign Capital Exodus from China Accelerates. *Australian Institute of International Affairs*, 30 September 2024. URL: <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/foreign-capital-exodus-from-china-accelerates/>

REFERENCES

1. Hezser, C., & Edelman, D.V. (2021). *The use and dissemination of religious knowledge in antiquity*. Sheffield: Equinox Publishing Ltd.
2. Aberth, J. (2018). *Contesting the Middle Ages: Debates that are changing our narrative of Medieval history*. Florence: Routledge.
3. Hung, H.-f. (2022). *Clash of empires : from “Chimerica” to the “New Cold War”*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108895897>
4. Flohr, M., Mols, S., & Tieleman, T. (2025). *Anchoring science and technology in Greco-Roman antiquity*. Leiden: Brill.
5. Levy, J. (2022). *The discoveries of ancient China*. New York: Gareth Stevens Publishing.
6. Barnett, H.G. (1973). *Innovation: the basis of cultural change*. New York: McGraw-Hill.
7. Stovpets, O.V. (2016). Problema innovatsiyi v konteksti doslidzhennya intelektual'noyi vlasnosti: vid ekonomiko-pravovoyi paradyhmy do sotsiokul'turnoyi [The problem of innovation in the context of intellectual property research: from the economic-juridical into the sociocultural paradigm]. *Grani*, 19(7), 6–12. <https://doi.org/10.15421/171625> [in Ukrainian].
8. Bird, A. (2022). *Knowing science*. Oxford: Oxford University Press.
9. Al-Khalili, J. (2012). *Pathfinders : the golden age of Arabic science*. London: Penguin.
10. Ross, M.L. (2015). What Have We Learned about the Resource Curse? *Annual Review of Political Science*, 18(1), 239–259. <https://doi.org/10.1146%2Fannurev-polisci-052213-040359>
11. Smith, B., & Waldner, D. (2021). *Rethinking the Resource Curse*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Le Breton, N. (2016). *Pax Germanica*. Lyon: Moutons électriques. [in French].

13. Ferguson, N. (2012). *Colossus : the rise and fall of the American empire*. London: Penguin.
14. Braudel, F. (1985). *La dynamique du capitalisme* [The dynamics of Capitalism]. Paris: Arthaud. [in French].
15. Stovpets, O. (2019). Chinese legal-philosophic syncretism and its influence to value orientations of the Chinese society. *Skhid*, 1(159), 55–60. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1\(159\).157856](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1(159).157856)
16. Stovpets, O.V. (2020). Nazad do megaimperiyi: filosofsk'ko-ekonomichni y kul'turno-politychni stratagemy suchasnoho Kytayu [Back to mega-empire: philosophic-economic and cultural-political stratagems of modern China]. *Philosophical Horizons*, (43), 71–84. <https://doi.org/10.33989/2075-1443.2020.43.212697> [in Ukrainian].
17. Svyrydenko, D., & Stovpets, O. (2020). Chinese Perspectives in the “Space Race” through the Prism of Global Scientific and Technological Leadership. *Philosophy and Cosmology*, (25), 57–68. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/25/5>
18. Huang, T., & Li, Z. (2024). Foreign Capital Exodus from China Accelerates. *Australian Institute of International Affairs*, 30 September 2024. <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/foreign-capital-exodus-from-china-accelerates/>

Stovpets Vasyl Grygorovych

Candidate of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of National and International Law
Odessa National Maritime University
34 Mechikov str., Odesa, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2354-2852>

Stovpets Oleksandr Vasylovych

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Sciences and Humanities
Odessa National Maritime University
34 Mechikov str., Odesa, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-8001-4223>

Sinkovska Tetiana Viktorivna

Senior Lecturer at the Department of Social and Humanities,
Director of the Center for extracurricular activities
Odessa National Maritime University
34 Mechikov str., Odesa, Ukraine

**HISTORICAL-PHILOSOPHIC UNDERSTANDING OF THE PHENOMENON
OF PROGRESS IN SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS**

This article analyzes the phenomenon of progress and its impact on socio-economic development from a historical and philosophical perspective. The authors consider progress in science, technology and social organization as a non-linear process, referring to a number of historical examples, taking into account internal (social, political, institutional) and external (military-geopolitical rivalry, epidemics, climate change) factors.

*The **relevance** of the study is determined by the transformation of socio-economic systems in the 21st century. Globalization, digitalization of the economy, the spread of artificial intelligence, and new forms of production are changing the structure of economic relations and social organization. This requires a philosophical analysis of the criteria for progress.*

*The **purpose** of this article is to conduct a historic-philosophical study of the phenomenon of progress and to identify the key factors that ensured progress in various socio-economic systems and led to their leadership at certain stages of history.*

***Methodologically**, the study is based on an interdisciplinary approach that combines historical-philosophical, comparative-historical, and structural-economic analysis. Contradictions in the concept of progress, as well as some important patterns of technological development in different socio-economic systems, are studied using a dialectical method supplemented by an axiological approach.*

*The **research findings** shows that scientific advances alone do not guarantee technological development, and their adoption depends on the economic environment, different incentives, the level of competition and institutional support. Particular attention is paid to the relationship between the institutions of private property protection, investment attraction and commercialization of scientific developments. The authors examine examples of previously successful models of innovative development in the Netherlands, the UK and the US, where the institutional environment and external incentives favored technological leaps. At the same time, it is emphasized that when successful countries relied on exploitation of colonies, financial speculation or capital redistribution without support for the real sector, they were losing their leadership positions.*

The final part of the article examines the current dynamics of global technological leadership. The socio-economic models of the two main competitors – the United States and China – are compared. Despite the gradual weakening of the US economic and geopolitical hegemony, and China’s ambitions to redistribute the leading positions in global trade and scientific-technological progress in its own favor, China is still facing internal problems (institutional barriers, non-transparency of the economic and judicial system, capital drain) that limit its ability to global dominance.

With a possible “leadership vacuum” and further de-globalization, the world may face periods of instability, stagnation, crises and major military conflicts. Historical and economic analysis suggests that not only the concentration of financial capital, but also a high level of trust, low transaction costs, and the ability of society to integrate external intellectual resources are critical elements of sustainable technological progress.

Key words: *progress, innovation, socio-economic system, science, technology, leadership, institutional environment, competition, global economy.*

Дата першого надходження статті до видання: 10.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.04.2026